

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2020, tom 57, s. 89-113
<https://doi.org/10.7163/SOW.57.6>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Wiejska sieć osadnicza Polski w XXI wieku

Rural settlement network of Poland in the 21st century

Robert Szmytkie Przemysław Tomczak

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Pl. Uniwersytecki 1, 50-137 Wrocław
robert.szmytkie@uwr.edu.pl • przemyslaw.tomczak@uwr.edu.pl

Zarys treści: Celem pracy było określenie zmian w wiejskiej sieci osadniczej w Polsce w latach 2000-2019. Analizie poddane zostały stan i dynamika zmian ilościowych w wiejskiej sieci osadniczej oraz ich przestrzenne zróżnicowanie, a także wskazano główne przyczyny, które miały wpływ na powyższe zmiany. W postępowaniu badawczym przyjęto hipotezę, że zmiany wiejskiej sieci osadniczej w Polsce obserwowane w XXI w. nie przebiegają jednokierunkowo, co prowadzi do wyodrębnienia się różnych typów obszarów o odmiennych tendencjach w zakresie ich rozwoju społeczno-ekonomicznego. Przeprowadzone badania wykazały: spadek gęstości wiejskiej sieci osadniczej, wzrost średniej wielkości wsi oraz znaczne zróżnicowanie regionalne wartości poszczególnych parametrów. Widoczne są również znaczne dysproporcje w zakresie tendencji zmian w sieci osadniczej w zależności od położenia obszarów wiejskich względem dużych miast.

Słowa kluczowe: wiejska sieć osadnicza, miejscowości wiejskie, zróżnicowanie regionalne, obszary podmiejskie, obszary peryferyjne, Polska.

Wprowadzenie

Jednym z pierwotnych czynników mających wpływ na charakter procesów społeczno-ekonomicznych jest sieć osadnicza i jej struktura. W myśl koncepcji systemu osadniczego (por. Maik 1992), jednostki osadnicze w danej sieci osadniczej kształtują skład systemu, a zarazem stanowią przestrzeń, w której zachodzą różnorodne zjawiska i procesy. Wśród elementów sieci osadniczej można wyróżnić miasta i wsie, jako przeciwstawne kategorie jednostek, a zatem podział ten ma charakter dychotomiczny. Zwraca się jednocześnie uwagę na występowanie form pośrednich, które z uwagi na swój charakter trudno zaklasyfikować do typowych miast lub wsi. Miejscowości te tworzą kontinuum miejsko-wiejskie (Maik 1992; Sokołowski 1999; Liszewski i Maik 2000; Szymańska 2009; Kuciński 2017). Kluczowe znaczenie w kształtowaniu powiązań w systemie osadniczym przypisuje się miastom jako ośrodkom centralnym (Maik 1992; Liszewski i Maik 2000), często mówiąc wręcz o miejskiej sieci osadniczej (por. Kulesza i Koter 1998; Jażdżewska 2008), natomiast osadnictwo wiejskie rozpatrywane jest zazwyczaj w kontekście jego związków przestrzennych z miastem (Wójcik 2012).

Cechą charakterystyczną osadnictwa wiejskiego w Polsce jest bogactwo typologiczne form osadniczych oraz wyraźnie zaznaczające się zróżnicowanie regionalne. Na współczesny obraz wiejskiej sieci osadniczej miały wpływ przede wszystkim odmienne w poszczególnych regionach uwarunkowania historyczne i społeczno-gospodarcze oraz warunki naturalne, a także powiązania przestrzenno-funkcjonalne miast i wsi. Czynniki te determinowały, determinują i wciąż będą determinować rozwój wiejskiej sieci osadniczej w Polsce. To one w dużym stopniu będą wpływać zarówno na zmiany jakościowe, jak i ilościowe miejscowości wiejskich (Kuciński 2017).

Celem pracy jest określenie zmian w wiejskiej sieci osadniczej w Polsce w latach 2000-2019. Analizie poddane zostaną stan i dynamika zmian ilościowych w wiejskiej sieci osadniczej oraz ich przestrzenne zróżnicowanie, a także wskazane zostaną główne przyczyny, które miały wpływ na powyższe zmiany. W postępowaniu badawczym przyjęto hipotezę, że zmiany wiejskiej sieci osadniczej w Polsce obserwowane w XXI w. nie przebiegają jednokierunkowo, co prowadzi do wyodrębnienia się różnych typów obszarów wiejskich o odmiennych tendencjach w zakresie ich rozwoju społeczno-ekonomicznego. Hipoteza badawcza przyjęta w powyższym brzmieniu nawiązuje do spostrzeżenia Kucińskiego (2017), który stwierdził, że w najbliższych latach z jednej strony będziemy świadkami zaniku miejscowości o najmniejszej liczbie ludności, o położeniu peryferyjnym i o niskim potencjale społeczno-ekonomicznym, z drugiej strony, wzrostu liczby ludności w miejscowościach już istniejących, szczególnie tych o znacznej liczbie mieszkańców, położonych głównie w strefach podmiejskich.

Podstawowe pojęcia

Sieć osadnicza to zbiór izolowanych od siebie osiedli, które są współzależne w swym rozmieszczeniu, wielkości i funkcjach (Liszewski i Maik 2000). Według Dziewońskiego (1990) pojęcie sieci osadniczej związane jest z pewną organizacją osadnictwa przez podział przestrzeni społeczno-gospodarczej między poszczególne jednostki osadnicze. Pojęcie to implikuje, przy zróżnicowaniu wielkościowym miejscowości, hierarchizację samych osiedli oraz hierarchiczną strukturę samej sieci. Zakłada się bowiem, że rozmieszczenie osiedli jest funkcją ich wielkości, a miejscowości tej samej wielkości spełniają te same zadania społeczne i są rozmieszczone równomiernie. Czynnikiem decydującym o lokalizacji jednostek osadniczych jest odległość, a w zasadzie koszt pokonywania tej odległości. Pozostałe czynniki osadnicze mogą wpływać jedynie deformująco na kształt sieci osadniczej, która w swojej istocie jest regularna.

W tym kontekście wiejską sieć osadniczą można zdefiniować jako pewien podzbiór w obrębie sieci osadniczej, obejmujący wiejskie jednostki osadnicze (czyli wsie i ich części składowe). Przestrzeń, którą zajmują osiedla wiejskie, można z kolei określić jako obszary wiejskie. Bański (2006) obszarem wiejskim nazywa terytorium położone poza granicami administracyjnymi miast. Definicja ta została też przyjęta przez Główny Urząd Statystyczny (GUS). Takie podejście do identyfikacji wiejskich jednostek osadniczych i obszarów wiejskich wynika z dychotomicznego podziału elementów składowych w ramach sieci osadniczej (Maik 1992). Międzynarodowa Unia Geograficzna przestrzeń wiejską definiuje z kolei jako obszar o niskich wskaźnikach zaludnienia i wyposażenia w infrastrukturę oraz o prze-

wadze działalności gospodarczej mającej charakter powierzchniowy nad działalnością o charakterze punktowym i liniowym (Bański 2006).

W klasycznych definicjach wieś utożsamiana jest przede wszystkim z wiejskim stylem życia oraz funkcją rolniczą (por. Tkocz 1998; Bański 2006; Szymańska 2009; Wójcik 2012). Współcześnie stwierdza się, że pojęcie wsi cechuje się dużą pojemnością, bo obejmuje nie tylko styl życia jej mieszkańców, strukturę gospodarki, związek z przyrodą, sposób użytkowania i zagospodarowania przestrzeni, ale jest to też kategoria symboliczna, która ma istotne znaczenie w kulturze oraz w życiu społecznym (Stanny 2014). W warunkach polskich, gdzie identyfikacja jednostek osadniczych dokonywana jest w kontekście kryterium prawno-administracyjnego (Maik 1992; Szymańska 2009), należy odnieść się do formalnej definicji wsi. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (Dz.U. 2003) zawiera definicje miejscowości i jednostki osadniczej, a także wyróżnia rodzaje miejscowości funkcjonujące w sieci osadniczej, tzn. miasto, osiedle, wieś, osada, kolonia i przysiółek.

Elementami wiejskiej sieci osadniczej w myśl wspomnianej ustawy są:

- wieś¹ – jednostka osadnicza o zwartej lub rozproszonej zabudowie i istniejących funkcjach rolniczych lub związanych z nimi usługowych lub turystycznych, nieposiadająca praw miejskich lub statusu miasta;
- osada – niewielka jednostka osadnicza na terenie wiejskim o odmiennym (wyróżniającym się) charakterze zabudowy lub zamieszкана przez ludność związaną z określonym miejscem lub rodzajem pracy (np. osada młyńska, osada leśna, osada rybacka, osada kolejowa, osada po byłym państwowym gospodarstwie rolnym); osada może być samodzielną miejscowością lub może stanowić część innej jednostki osadniczej;
- osiedle – zespół mieszkaniowy stanowiący integralną część miasta lub wsi;
- kolonia – jednostka osadnicza powstała jako rezultat ekspansji miejscowości poza obszar wcześniej istniejącej zabudowy;
- przysiółek – skupisko kilku gospodarstw położonych poza zabudową wsi, które stanowi integralną część wsi.

Główny Urząd Statystyczny (GUS) wyróżnia ponadto miejscowości statystyczne. Miejscowość statystyczna to zespół kilku miejscowości obejmujący z reguły wieś oraz przyległe do niej przysiółki i inne mniejsze miejscowości, dla których łącznie zbierane są i opracowywane dane statystyczne. Jest on określony wspólną nazwą, przeważnie większej miejscowości. W szczególnym przypadku zespół może zawierać tylko jedną miejscowość.

W podziale administracyjnym funkcjonuje kategoria sołectwa, które stanowi jednostkę pomocniczą gminy. Obszar, zakres działania sołectwa i jego organów określa właściwa rada gminy w statucie sołectwa. Sołectwo może obejmować jedną miejscowość (wieś, przysiółek lub osadę), część miejscowości lub kilka miejscowości. W jednej miejscowości może być także ustanowionych kilka sołectw. Sołectwa są charakterystyczne głównie dla obszarów wiejskich, tzn. gmin wiejskich i wiejskich części gmin miejsko-wiejskich, jednak istnieją przypadki, gdzie w obrębie miasta ustanawiane są też sołectwa (obok typowych dla miasta osiedli i dzielnic, np. Jastrzębie-Zdrój, Krasnystaw, Mikołów, Orzesze, Zawiercie).

¹ W niniejszym artykule pojęcie „wieś” będzie stosowane zamiennie z pojęciem „miejscowość wiejska”.

Badania wiejskiej sieci osadniczej

Podstawowe nurty badawcze w zakresie badań nad siecią osadniczą w Polsce ulegały ciągłym przemianom, co wynikało ze zmian paradygmatu geografii społeczno-ekonomicznej oraz rozwoju teorii sieci osadniczej (Dziewoński 1990). Biderman (1994), dokonując przeglądu badań sieci osadniczej w Polsce, stwierdził, że badania te opierają się na dwóch koncepcjach: teorii sieci osadniczej, która w latach 60. XX w. przechodzi w koncepcję systemu osadniczego. Wyróżnił też dwa okresy, obejmujące lata 1918-1950 i po 1950 r. Podział ten należałoby jednak uzupełnić o okres współczesny, obejmujący badania sieci osadniczej prowadzone po 1989 r. W okresie międzywojennym badania sieci osadniczej koncentrowały się na zagadnieniach:

- rozmieszczenia osadnictwa, jego gęstości oraz problemie skupienia i rozproszenia;
- genezy i rozwoju sieci osadniczej;
- położeniu geograficznym i topograficznym miast i wsi.

Do najważniejszych osiągnięć tego okresu Biderman (1994) zaliczył:

- identyfikację elementarnych jednostek osadniczych, typologię morfogenetyczną oraz badania nad skupieniem i rozproszeniem osadnictwa wiejskiego i miejskiego;
- studia nad lokalizacją osiedli (badania położenia topograficznego i geograficznego oraz ocena wpływu czynników naturalnych, ekonomicznych i społecznych);
- analizę genezy i rozwoju osadnictwa, a także roli i znaczenia różnych czynników i procesów w przemianach sieci osadniczej;
- próby rozwiązań metodycznych (nowe metody ilościowe, kartograficzne i kartometryczne).

W okresie powojennym w badaniach sieci osadniczej Biderman (1994) wyróżnił z kolei cztery podstawowe kierunki badawcze:

- badania nad przemianami sieci osadniczej;
- badania strukturalno-funkcjonalne oraz dotyczące hierarchii sieci osadniczej;
- analiza rozkładu przestrzennego sieci osadniczej;
- kompleksowe badania sieci osadniczej.

Osobną grupę stanowiły opracowania rozpatrujące elementy sieci osadniczej na gruncie koncepcji systemu osadniczego, co związane było z przejściem z ujęć opisowo-informacyjnych do ujęć opisowo-teoretycznych. W pracach tych szczególną rolę poświęcono relacjom między jednostkami osadniczymi, w szczególności między miastami oraz regionotwórczej roli miast w systemie osadniczym (Maik 1994). Według Chojnickiego (1980) w badaniach empirycznych w nurcie koncepcji systemu osadniczego można wyróżnić dwa zasadnicze kierunki:

- studia dotyczące systemu osadniczego kraju;
- studia poświęcone podsystemom osadniczym, zwłaszcza aglomeracjom i regionom miejskim.

Najważniejszymi osiągnięciami w zakresie badań nad wiejską siecią osadniczą Polski w okresie powojennym są mapy prezentujące:

- typologię osadnictwa wiejskiego (Kiełczewska-Zaleska 1965), w ramach której wyróżniono: sieć osadnictwa skupionego, sieć osadnictwa skupionego z domieszką osiedli rozproszonych i osadnictwo rozproszone;
- wiejskie osiedla rozproszone (Kiełczewska-Zaleska 1970);

- typy morfogenetyczne osiedli wiejskich (Szulc 1995), wśród których wyróżniono typy wsi nieregularnych: (1) drogowe, małe owalnice, okolnice i wsie okrągłe oraz (2) wielodrożnice i typy wsi regularnych: (1) duże ulicówki i owalnice, (2) łańcuchówki, (3) rzędówki bagienne, (4) szeregowki, (5) kolonie i (6) rzędówki.

W okresie współczesnym można zaobserwować dwie podstawowe tendencje w zakresie badań nad siecią osadniczą i jej elementami składowymi. Po pierwsze, doszło do wykształcenia dualizmu przedmiotowego w badaniach, przy czym uwaga badaczy koncentrowała się głównie na miejskiej sieci osadniczej (por. Jażdżewska 2008; Korcelli 2018), natomiast w mniejszym stopniu na przemianach wiejskiej sieci osadniczej (Wójcik 2012). Po drugie, zwraca się uwagę na postępującą polaryzację w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w zależności od ich położenia względem dużych miast (np. Bański 2008; Heffner 2011, 2015; Mazur et al. 2015; Wesołowska 2016).

Rozwój osadnictwa wiejskiego po II wojnie światowej cechowała duża żywiołowość, która odzwierciedlała się w chaotycznym rozmieszczeniu zabudowy wśród użytków rolnych. Według Chowańca (1989) charakterystycznymi cechami wiejskiej sieci osadniczej w okresie socjalizmu są:

- nadmierne rozdrobnienie form osadniczych;
- zagęszczenie zabudowy w osiedlach starych;
- żywiołowe przeobrażenia przestrzenne i architektoniczne;
- rozwój zabudowy wzdłuż dróg tranzytowych;
- rozproszenie zabudowy wśród użytków rolnych.

Na to nałożyły się procesy przeobrażeń morfologicznych i strukturalnych zachodzące współcześnie w otoczeniu dużych miast. Według Staszewskiej (2012) urbanizacja obszarów podmiejskich przejawia się w czterech aspektach: (1) w aspekcie ekonomicznym powoduje ona wzrost znaczenia czynników miastotwórczych i ożywienie aktywności zawodowej ludności w zawodach pozarolniczych, (2) w aspekcie demograficznym – zmiany przyrostu naturalnego i napływu migracyjnego oraz przekształcenia wiejskiej sieci osadniczej, (3) w aspekcie społecznym wiąże się z przejmowaniem przez ludność podmiejską miejskiego stylu życia oraz nabywaniem miejskiego wzorca kulturowego, (4) w aspekcie przestrzennym – ze zmianami w zabudowie terenu na wzór miejski.

Analizując współczesną wiejską sieć osadniczą w Polsce Wesołowska (2016) zwraca uwagę na występowanie następujących zjawisk i procesów:

- nierównomierne rozmieszczenie wsi w Polsce w ujęciu regionalnym;
- występowanie zróżnicowanej struktury wielkościowej wsi;
- postępująca koncentracja osadnictwa, przejawiająca się spadkiem liczby miejscowości w niektórych obszarach i zwiększaniem przeciętnej ich wielkości;
- polaryzacja miejscowości wiejskich pod względem ich wielkości (obszary aktywne ludnościowo oraz tereny depopulacyjne);
- zwiększanie się liczby wsi największych i ich koncentracja w pobliżu miast, co ma związek z atrakcyjnością danego miasta jako ośrodka centralnego;
- problemy rozwoju wsi małych (ograniczony dostęp ludności wiejskiej do usług, postępująca peryferyzacja).

Podobne wnioski w zakresie struktury i rozmieszczenia miejscowości wiejskich można wysunąć analizując mapy zawarte w rozdziale 3.1. „Rozmieszczenie i struktura wielkościowa osadnictwa wiejskiego” w Atlasie obszarów wiejskich w Polsce (Bański red. 2016).

Postępowanie badawcze i źródła danych

Podstawowym źródłem danych, które zostały wykorzystane do analizy wiejskiej sieci osadniczej był Bank Danych Lokalnych GUS. Informacje na temat elementów sieci osadniczej zawarte są w kategorii podział terytorialny, w grupie podział administracyjny, sieć osadnicza. W podgrupie miejscowości wyróżnione zostały następujące rodzaje miejscowości wiejskich: miejscowości podstawowe ogółem (w tym wsie i pozostałe miejscowości) i części integralne ogółem (w tym: 1 – części wsi, kolonii, osady, 2 – przysiółki i 3 – pozostałe). Dodatkowo baza zawiera informację na temat miejscowości statystycznych. Ponadto w ramach tej samej grupy funkcjonuje podgrupa sołectwa. Dla miejscowości podstawowych i sołectw dostępne są dane dla całego okresu poddanego analizie (obejmującego lata 2000-2019), natomiast dla pozostałych wydziałów jedynie dla lat 2007-2019. Informacje na temat typów miejscowości podstawowych i części integralnych uzupełniono w oparciu o dane z bazy TERYT GUS. Dodatkowo z zasobów Banku Danych Lokalnych GUS pozyskano dane na temat liczby ludności wiejskiej oraz powierzchni obszarów wiejskich).

Dane na temat elementów wiejskiej sieci osadniczej zebrano w różnych jednostkach odniesienia, w nawiązaniu do istniejących poziomów podziału terytorialnego, tzn. dla poziomu: kraju, województw (ujęcie regionalne), powiatów i gmin (ujęcie lokalne). Przyjęto, że poziom powiatowy będzie najbardziej adekwatny do ukazania zróżnicowania przestrzennego wiejskiej sieci osadniczej (tym samym poziom wojewódzki uznano za zbyt ogólny, a poziom gminny – za zbyt szczegółowy).

Podstawową metodą badawczą wykorzystaną do analizy wiejskiej sieci osadniczej była metoda wskaźnikowa. Zmiany liczby miejscowości różnych kategorii i wartości wybranych wskaźników przedstawiono na poziomie krajowym w ujęciu rocznym, natomiast na poziomie powiatowym jako różnicę w wartościach między skrajnymi latami analizy (lata: 2000 i 2019). Stan analizowanych zjawisk prezentowano dla roku kończącego analizę (2019). Wykorzystano następujące wskaźniki:

- liczba miejscowości wiejskich przypadających na jedno miasto;
- stosunek liczby miejscowości wiejskich do liczby miejscowości statystycznych;
- gęstość sieci wsi – stosunek liczby miejscowości wiejskich na 100 km² obszarów wiejskich;
- liczba miejscowości wiejskich przypadających na jedną gminę (gminę wiejską lub miejsko-wiejską);
- liczba części integralnych na 100 km² obszarów wiejskich;
- gęstość zaludnienia obszarów wiejskich (gmin wiejskich i wiejskich części gmin miejsko-wiejskich);
- średnia wielkość miejscowości wiejskich (wyrażona liczbą mieszkańców);
- stosunek wartości średniej do mediany liczby ludności w miejscowościach statystycznych.

Liczba i rodzaj miejscowości wiejskich w Polsce

W 2019 r. sieć osadnicza Polski składała się z 940 miast i 52 477 miejscowości wiejskich (podstawowych), w tym 43 057 wsi (82,0% miejscowości podstawowych) i 9420 pozostałych miejscowości, a także 42 675 części integralnych. W strukturze części integralnych

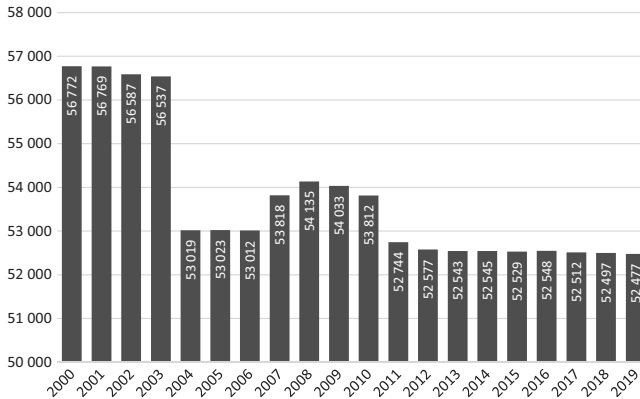
wyróżnić można: części wsi, kolonii i osad (36 249, czyli 84,9% ogółu), przysiółki (4681, czyli 11,0%) i pozostałe części integralne (1745, czyli 4,1%). W większości województw w zbiorze części integralnych przeważają części wsi, kolonii i osad, natomiast w województwach: dolnośląskim, lubuskim, opolskim i zachodniopomorskim – przysiółki (tab. 1).

W latach 2000-2019 liczba miejscowości wiejskich w Polsce zmniejszyła się o ok. 4,3 tys. (z 56,8 do 52,5 tys.), co stanowi spadek tego typu miejscowości o 7,6% (ryc. 1). Znaczący spadek liczby jednostek w tym zbiorze między 2003 i 2004 r. wynikał z faktu zaklasyfikowania ok. 3,5 tys. miejscowości podstawowych jako przysiółków. Związane to było z koniecznością dostosowania się do kategorii jednostek osadniczych określonych w ustawie z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (Dz.U. 2003, nr 166, poz. 1612). Zmiany w zaklasyfikowaniu jednostek przyczyniały się też do skokowych zmian liczby miejscowości wiejskich w latach: 2007 i 2011. Do ubytku liczby miejscowości wiejskich przyczynił się ponadto stopniowy wzrost liczby miast z 880 w 2000 r. do 940 w 2019 r. Zmiany liczby miejscowości wiejskich są również następstwem procesów secesji i inkorporacji, które związane są ze zmianami granic miast (por. Szmytkie 2019). Warto także zauważyć, że liczba wsi w Polsce w analizowanym okresie utrzymywała się na zbliżonym poziomie (ok. 42,8-43,1 tys.), a zmianom w zaklasyfikowaniu podlegały głównie pozostałe miejscowości podstawowe.

Na ogólną liczbę 314 powiatów ziemskich w 231 z nich (73,6%) odnotowano spadek liczby miejscowości wiejskich, w 67 (21,3%) wzrost ich liczby, a w przypadku 16 (5,1%)

Tabela 1. Miejscowości wiejskie i części integralne wsi w Polsce w ujęciu regionalnym

Województwo	Miejscowości wiejskie			Miejscowości podstawowe 2019 r.		Części integralne wsi 2019 r.			
	2000 r.	2019 r.	zmiana	wsie	pozostałe	ogółem	części wsi	przysiółki	pozostałe
Dolnośląskie	2 927	2 528	-13,6	2 359	169	616	202	360	54
Kujawsko-Pomorskie	3 576	3 579	+0,1	2 811	768	1 725	1 541	70	114
Lubelskie	4 205	4 034	-4,1	3 331	703	3 387	3 050	96	241
Lubuskie	1 529	1 294	-15,4	1 052	242	249	51	137	61
Łódzkie	5 187	5 004	-3,5	4 470	534	2 863	2 632	143	88
Małopolskie	2 631	1 951	-25,8	1 834	117	11 811	10 583	1 190	38
Mazowieckie	9 137	8 521	-6,7	7 833	688	3 786	3 245	334	207
Opolskie	1 559	1 156	-25,8	1 002	154	617	227	369	21
Podkarpackie	2 158	1 663	-22,9	1 541	122	5 483	4 945	490	48
Podlaskie	3 947	3 758	-4,8	3 276	482	1 188	956	68	164
Pomorskie	2 994	2 877	-3,9	1 709	1 168	1 078	816	137	125
Śląskie	1 518	1 293	-14,8	1 096	197	2 654	2 320	311	23
Świętokrzyskie	2 843	2 474	-13,0	2 260	214	4 341	3 330	611	400
Warmińsko-Mazurskie	3 873	3 874	+0,0	2 398	1 476	699	541	127	31
Wielkopolskie	5 516	5 456	-1,1	4 350	1 106	1 868	1 719	126	23
Zachodniopomorskie	3 172	3 015	-4,9	1 735	1 280	310	91	112	107
Polska	56 772	52 477	-7,6	43 057	9 420	42 675	36 249	4 681	1 745

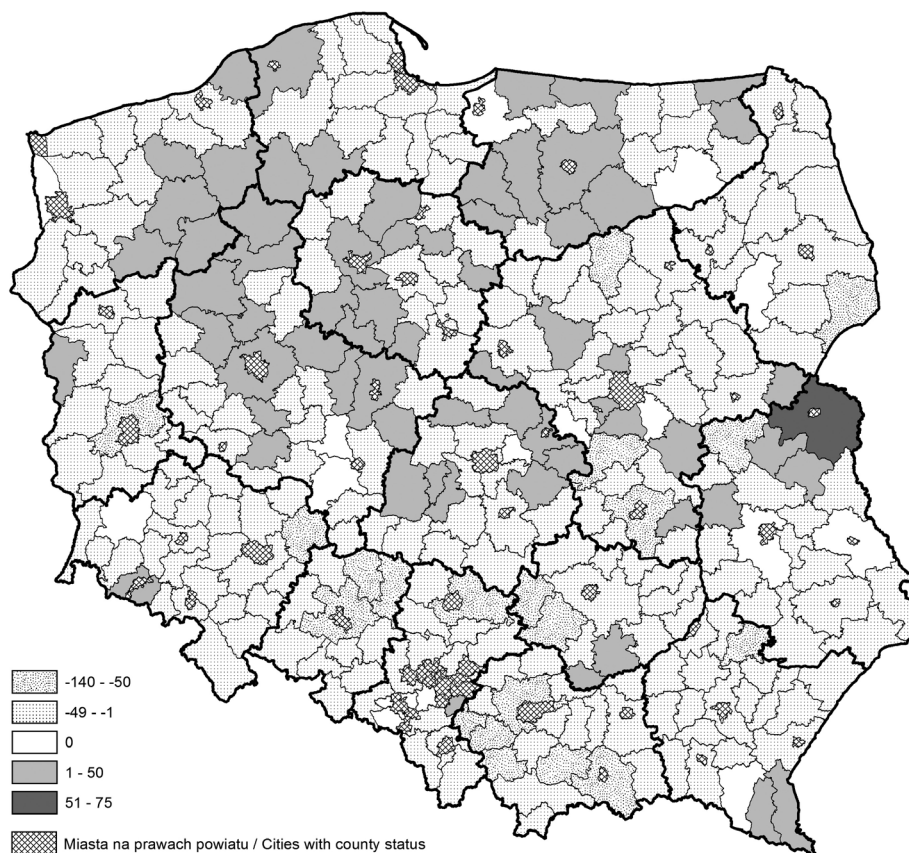
Ryc. 1. Liczba miejscowości wiejskich w Polsce w latach 2000-2019
Number of rural settlements in Poland in 2000-2019

liczba miejscowości wiejskich została utrzymana na tym samym poziomie. W powiatach należących do województw opolskiego i małopolskiego w badanym okresie stwierdzono tylko spadek liczby miejscowości (ryc. 2). W powiecie suskim spadek ten wyniósł aż 71,4% (ze 185 do 53 jednostek). Bardzo podobnie zmiany liczby badanych miejscowości kształtowały się w województwach: dolnośląskim, śląskim, podkarpackim i podlaskim. W tych przypadkach zmiany przede wszystkim dotyczyły zmniejszenia liczby miejscowości wiejskich, a tylko w nielicznych powiatach odnotowano wzrost tego typu jednostek (np. w jeleniogórskim, bieruńsko-lędzińskim, bieszczadzkiem i leskim). W sposób bardziej zróżnicowany kształtuje się sytuacja w centralnej i północnej części kraju. Dla przykładu w województwie kujawsko-pomorskim, jedynym spośród województw, zarejestrowano wzrost liczby miejscowości wiejskich. Należy jednak zwrócić uwagę, że zbilansowany obraz pokazujący brak zmian w skali województwa może być mylący. Dowodem na to jest niemal równy podział powiatów kujawsko-pomorskiego na te, gdzie zarejestrowano zmniejszenie (10) i zwiększenie (9) liczby miejscowości.

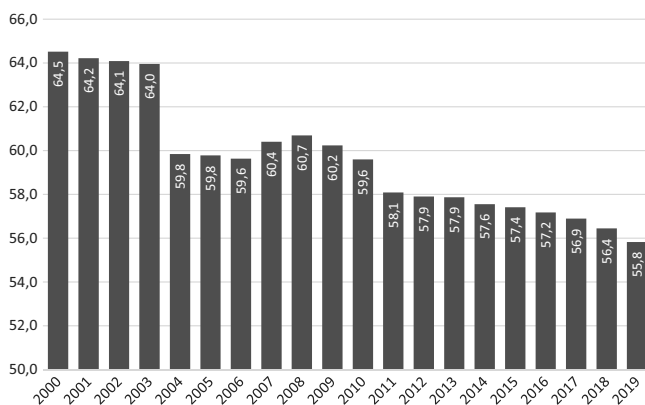
W analizowanym okresie liczba miejscowości wiejskich przypadająca na miasto uległa wyraźnemu zmniejszeniu, z 64,5 do 55,8 jednostek (ryc. 3). Spadek ten jest silnie skorelowany ze spadkiem liczby miejscowości wiejskich (współczynnik korelacji Pearsona dla obu cech wynosi 0,96). Przyczynił się do tego również wzrost liczby miast, zwłaszcza po 2015 r. (w tym czasie przybyło 25 miast).

Według danych GUS w przyjętym okresie badań liczba sołectw zwiększyła się o 1,7% (z 40,0 do 40,6 tys.), przy czym wzrost ten następował stopniowo (ryc. 4), a nie skokowo, jak to miało miejsce w przypadku liczby miejscowości wiejskich. Liczba sołectw w przybliżeniu odpowiada liczbie miejscowości statystycznych, utrzymującej się na poziomie ok. 41,5-41,9 tys.

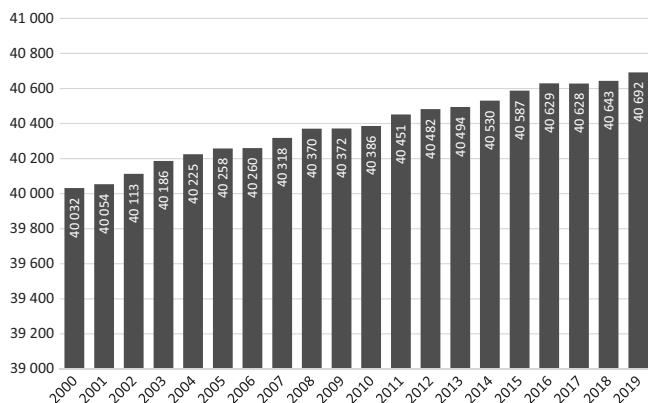
Rozpatrując rozkład przestrzenny wartości wskaźnika wyrażającego stosunek liczby miejscowości wiejskich do liczby miejscowości statystycznych w 2019 r. zauważa się pewne prawidłowości (ryc. 5). Analizowany wskaźnik przyjmuje podobne wartości (w zakresie od 1,00 do 1,25) w większości powiatów w województwach położonych w południowej i wschodniej części kraju oraz w województwie mazowieckim. Znacznie wyższe proporcje między tymi typami jednostek odnotowano w powiatach skoncentrowanych w woje-

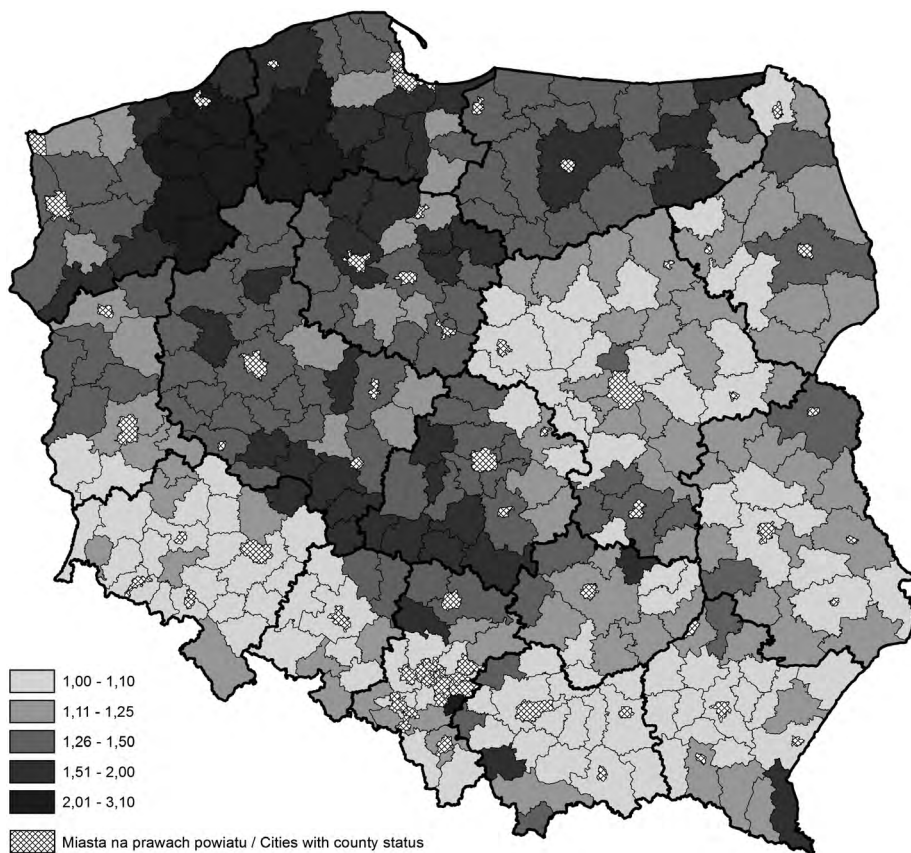
Ryc. 2. Zmiana liczby miejscowości wiejskich w Polsce w latach 2000-2019
Change in the number of rural settlements in Poland in 2000-2019

Ryc. 3. Liczba wsi przypadających na jedno miasto w Polsce w latach 2000-2019
Number of villages per one town in Poland in 2000-2019

Ryc. 4. Liczba sołectw w Polsce w latach 2000-2019
Number of village administrations in Poland in 2000-2019

Ryc. 5. Liczba miejscowości wiejskich w stosunku do liczby miejscowości statystycznych w Polsce w 2019 r.
Number of rural settlements in relation to the number of statistical localities in Poland in 2019

wództwach północnych (pomorskie i zachodniopomorskie), w południowych częściach województw wielkopolskiego i łódzkiego, a także w północnej części województwa kujawsko-pomorskiego. Na szczególną uwagę w odniesieniu do kształtowania się tego parametru zasługuje wyraźne zróżnicowanie wartości na pograniczu niektórych województw, co świadczy o odmiennej specyfice wiejskiej sieci osadniczej sąsiadujących regionów. Dobrym tego przykładem są przygraniczne pasy powiatów leżących w granicach województw dolnośląskiego i wielkopolskiego. Podobną sytuację można zauważyć na pograniczu województw podlaskiego, mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego, mazowieckiego i kujawsko-pomorskiego czy opolskiego, śląskiego i łódzkiego. Największe rozbieżności między liczbą miejscowości wiejskich a liczbą miejscowości statystycznych mają miejsce w powiatach Pomorza Środkowego (wskaźnik przyjmuje wartości od 2,01 do 3,50). Wysokie wartości wskaźnika świadczą o występowaniu na danym obszarze niewielkich wsi, z czego wynika konieczność łączenia kilku miejscowości wiejskich w jedną miejscowość statystyczną lub sołectwo.

Gęstość wiejskiej sieci osadniczej w Polsce

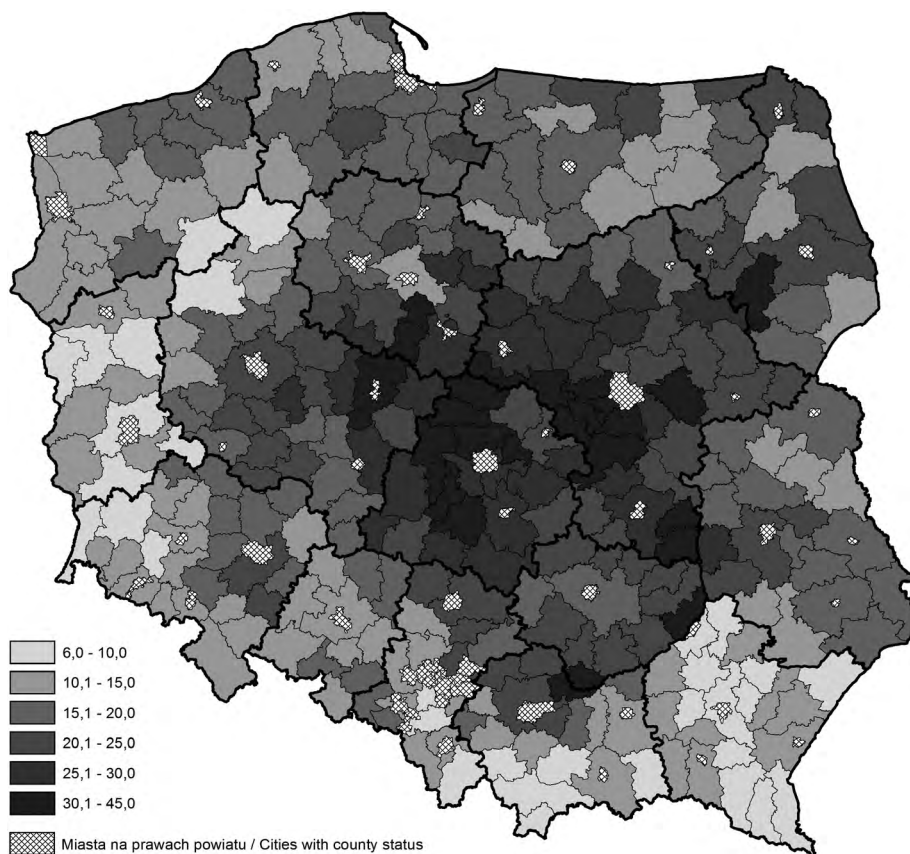
Gęstość wiejskiej sieci osadniczej w Polsce jest silnie zróżnicowana przestrzennie (tab. 2), na co wpływ ma przede wszystkim przeszłość osadnicza poszczególnych regionów. W 2019 r. najmniejszym rozdrobnieniem osadnictwa wiejskiego cechowały się województwa położone w zachodniej i północnej części kraju (Ziemie Zachodnie i Północne), a największym regiony leżące w Polsce centralnej i południowo-wschodniej.

Tabela 2. Gęstość sieci miejscowości wiejskich w Polsce w 2019 r. w ujęciu regionalnym
Density of village network in Poland in 2019 by regions

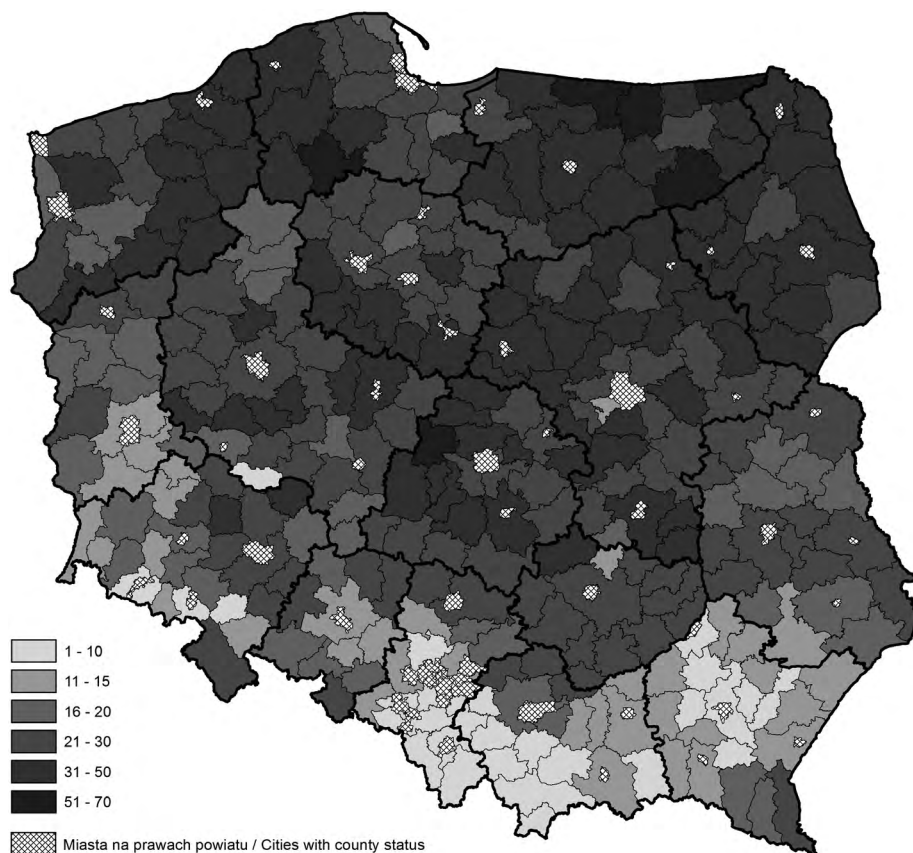
Województwo	Powierzchnia terenów wiejskich	Gęstość sieci wsi	Gęstość części integralnych
Dolnośląskie	17 781,96	14,2	3,5
Kujawsko-Pomorskie	17 142,22	20,9	10,1
Lubelskie	24 103,84	16,7	14,1
Lubuskie	13 112,34	9,9	1,9
Łódzkie	17 058,68	29,3	16,8
Małopolskie	13 523,87	14,4	87,3
Mazowieckie	33 368,58	25,5	11,3
Opolskie	8 564,39	13,5	7,2
Podkarpackie	16 611,39	10,0	33,0
Podlaskie	19 262,06	19,5	6,2
Pomorskie	17 251,65	16,7	6,2
Śląskie	8 542,74	15,1	31,1
Świętokrzyskie	10 935,16	22,6	39,7
Warmińsko-Mazurskie	23 557,01	16,4	3,0
Wielkopolskie	28 280,42	19,3	6,6
Zachodniopomorskie	21 446,36	14,1	1,4
Polska	290 542,70	18,1	14,7

W analizowanym okresie (lata 2000-2019) gęstość sieci wsi liczona liczbą wsi na 100 km² obszarów wiejskich odnotowała spadek z 19,4 do 18,0. Spadek ten związany był głównie ze zmniejszeniem się o blisko 8% liczby miejscowości wiejskich w Polsce. Analizując rozkład przestrzenny tego parametru w 2019 r. (ryc. 6) można zauważyć, że najwyższe wartości wskaźnik ten osiąga w centralnej części Polski (od 30,1 do 45,0 na 100 km²), przede wszystkim w powiatach należących do województw łódzkiego i mazowieckiego. Wartość analizowanego wskaźnika spada wraz z oddaleniem się od centralnej części Polski w stronę województw o położeniu przygranicznym. Na uwagę zasługuje pas ciągnący się południkowo od Tarnobrzegu przez Rzeszów aż po powiat bieszczadzki, gdzie omawiany parametr zawierał się w przedziale od 5,1 do 10,0 wsi na 100 km² obszarów wiejskich. Podobne wartości wskaźnik ten osiągał w powiatach leżących w zachodniej części kraju, jak i południowych powiatach województw śląskiego i małopolskiego.

Z danych GUS wynika, że liczba wsi przypadająca na 1 gminę w ujęciu powiatowym wahała się w przedziale od 1 do 70. Rozpatrując rozkład przestrzenny tego parametru (ryc. 7) można wskazać na wyraźne zróżnicowanie regionalne. Najwyższe wartości wskaźnik osiągał w powiatach położonych w północnej części Polski, szczególnie na Pomorzu

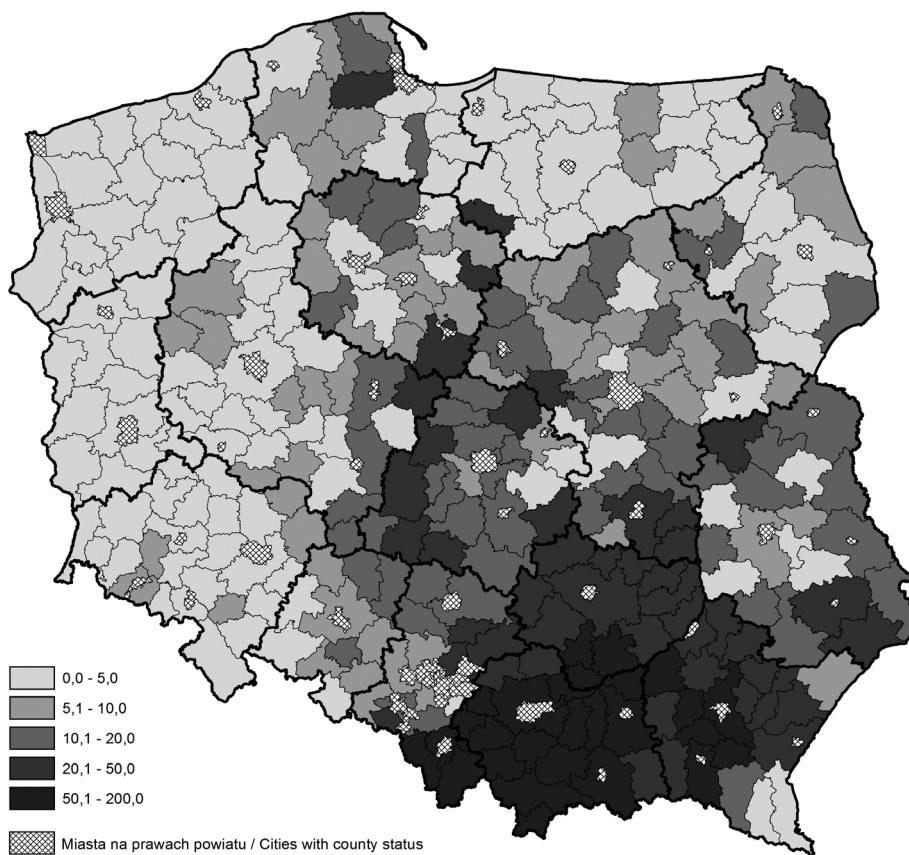
Ryc. 6. Gęstość sieci miejscowości wiejskich (liczba/100 km²) w Polsce w ujęciu powiatowym w 2019 r.
Density of village network (number/100 km²) in Poland by county in 2019

Ryc. 7. Liczba miejscowości wiejskich na gminę w Polsce w ujęciu powiatowym w 2019 r.
Number of rural settlements per municipality in Poland by county in 2019

Środkowym, na Warmii i Mazurach, na Podlasiu i w północno-zachodniej części województwa mazowieckiego, a także w zachodnim pasie powiatów województwa łódzkiego. W powiatach tych na 1 gminę przypadało średnio od 40 do 70 wsi. Są to regiony, które charakteryzują się mniejszą średnią wielkością wsi oraz większym rozproszeniem zabudowy. Najmniejszą liczbę wsi na 1 gminę (poniżej 10,0 jednostek) odnotowano z kolei w zwartym przestrzennie regionie obejmującym swym zasięgiem południowe powiaty z województw śląskiego i małopolskiego. Ponadto do grupy powiatów cechujących się niską liczbą wsi w gminie należą powiaty skoncentrowane w środkowej części województwa podkarpackiego oraz w środkowej i południowo-wschodniej części lubuskiego. W przypadku powiatów województwa lubuskiego niska gęstość sieci wsi wynika z wysokiej lesistości, natomiast w przypadku powiatów położonych w południowej części kraju, z większej gęstości zaludnienia oraz występowania wsi o relatywnie dużej liczbie ludności. Głównym czynnikiem kształtującym liczbę wsi przypadającą na 1 gminę jest jednak średnia wielkość wsi (współczynnik korelacji Pearsona dla obu cech wyniósł $-0,62$).

Jedną z miar gęstości sieci wsi jest liczba części integralnych na 100 km² obszarów wiejskich. Analizując zróżnicowanie przestrzenne wartości tego wskaźnika można zauważyć, że najwyższe wartości w 2019 r. (pow. 50,0) osiągał w większości powiatów województwa małopolskiego, w podregionie bielskim w województwie śląskim, w centralnej części województwa podkarpackiego oraz południowej części województwa świętokrzyskiego (ryc. 8). W zachodniej i północnej części kraju (województwa dolnośląskie, lubuskie, opolskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie) gęstość części integralnych rzadko przekracza wartość 10,0 jednostek na 100 km² obszarów wiejskich. Tak kształtujący się rozkład wartości wskaźnika można powiązać ze średnią wielkością wsi i gęstością zaludnienia, które są najwyższe właśnie w województwach śląskim, małopolskim i podkarpackim, oraz ze stopniem zwartości zabudowy, która najwyższe wartości osiąga w zachodniej i północnej części Polski (Gibas i Heffner 2018).

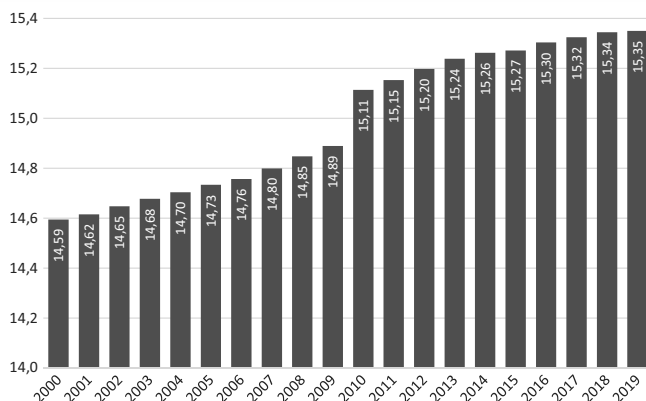

Ryc. 8. Liczba części integralnych wsi na 100 km² obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu powiatowym w 2019 r.
Number of integral parts of villages per 100 sq km of rural areas in Poland by county in 2019

Zaludnienie obszarów wiejskich w Polsce

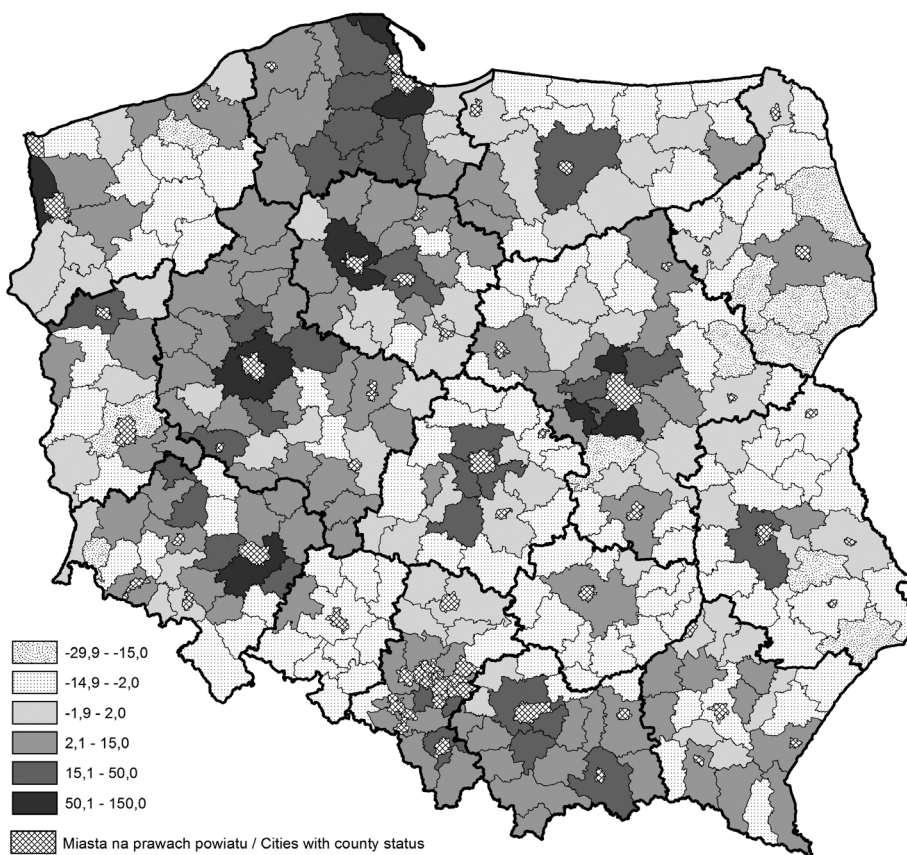
W latach 2000-2019 liczba ludności na obszarach wiejskich w Polsce wzrosła o 5,2% (z 14,6 do 15,3 mln) (ryc. 9). Rozmieszczenie ludności wiejskiej jest bardzo nierównomierne, zarówno w ujęciu regionalnym, jak i lokalnym. Największą liczbę ludności wiejskiej posiadają duże pod względem powierzchni powiaty ziemskie otaczające miasta na prawach powiatu (np. krakowski, kielecki, tarnowski, nowosądecki, rzeszowski i poznański), a najmniejszą powiaty o małej powierzchni, wśród których można wyróżnić zarówno powiaty o wysokim poziomie urbanizacji leżące na zapleczu dużych aglomeracji miejskich (np. mikołowski i bieruńsko-lędziński), jak i powiaty peryferyjne o niskiej gęstości zaludnienia (np. bieszczadzki, gołdapski, węgorzewski, sejneński i słubicki).

Zmiany liczby ludności obszarów wiejskich w latach 2000-2019 wykazywały wyraźne zróżnicowanie przestrzenne. W ujęciu regionalnym (tab. 3) zmiany liczby ludności na polskiej wsi wahały się od +25,6% w województwie pomorskim do -9,6% w województwie opolskim. Analizując zmiany ludnościowe obszarów wiejskich w ujęciu powiatowym należy odnotować, że wzrost liczby ludności wystąpił w 168 powiatach (53,5%), natomiast spadek w 146 (46,5%). Analizowane zmiany liczby mieszkańców zawierały się w przedziale od -25,4% w powiecie krasnostawskim (woj. lubelskie) do 111,7% w powiecie polickim (woj. zachodniopomorskie). Dla przykładu, we wszystkich powiatach województwa pomorskiego wystąpił wzrost liczby ludności, przy czym w czterech przypadkach wyniósł on co najmniej 40%. W województwach opolskim i podlaskim, cechujących się najdalej posuniętymi procesami depopulacyjnymi w skali kraju, spadek liczby mieszkańców wystąpił z kolei w niemal wszystkich powiatach (z wyjątkiem brzeskiego na Opolszczyźnie oraz białostockiego i suwalskiego na Podlasiu). Dla podkreślenia skali niekorzystnych zmian związanych z ubytkiem ludności wiejskiej na terenie województwa podlaskiego należy wspomnieć, że w 5 powiatach (hajnowski, bielski, sokólski, wysokomazowiecki, siemiatycki) spadek ten sięgał przynajmniej 17,5%. Powiaty te należały do dziesięciu jednostek tego typu, w których odnotowano największy spadek liczby ludności na obszarach wiejskich. W tej grupie znalazły się też powiaty: krasnostawski i tomaszowski z woj. lubelskiego,

Ryc. 9. Liczba ludności (mln) obszarów wiejskich w Polsce w latach 2000-2019
Population (millions) of rural areas in Poland in 2000-2019

lubański z woj. dolnośląskiego i sokołowski z woj. mazowieckiego, a także zielonogórski z woj. lubuskiego. W przypadku tego ostatniego związane było to przede wszystkim z przyłączeniem w 2015 r. gminy wiejskiej Zielona Góra w granice miasta Zielona Góra (Szmytkie 2019). Rozpatrując zmiany liczby ludności warto również zwrócić uwagę na powiaty, w których w analizowanym okresie zaobserwowano wyraźny wzrost liczby ludności wiejskiej. W 24 powiatach przyrost ten osiągnął przynajmniej 20%. W większości przypadków były to powiaty położone w najbliższym sąsiedztwie dużego ośrodka miejskiego (ryc. 10), a ich nazwa nieraz bezpośrednio nawiązuje do nazwy tego miasta. Dobrym tego przykładem są powiaty: poznański (przyrost o 86,1%), wrocławski (o 64,7%), gdański (o 58,0%) i bydgoski (o 52,5%). Znaczący wzrost liczby mieszkańców wystąpił również w powiatach położonych w strefie bezpośredniego oddziaływania Warszawy, np. powiat piaseczyński (wzrost o 81,8%), legionowski (o 66,3%) czy grodziski (o 51,1%). Innym przykładem wzrostu liczby ludności na obszarach wiejskich są powiaty położone w obszarach o wyraźnie zaznaczającej się funkcji przemysłowej, np. lubiński i głogowski, reprezentujące dobrze prosperujący okręg miedziowy. Odnotowały one wzrost liczby ludności odpowiednio o 32,5% i 27,0%.

Ryc. 10. Zmiana liczby ludności obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu powiatowym w latach 2000-2019 (%)
Change in the population of rural areas in Poland by county in 2000-2019 (%)

Tabela 3. Zmiana liczby ludności wiejskiej w Polsce w latach 2000-2019 w ujęciu regionalnym
Change in rural population in Poland in 2000-2019 by regions

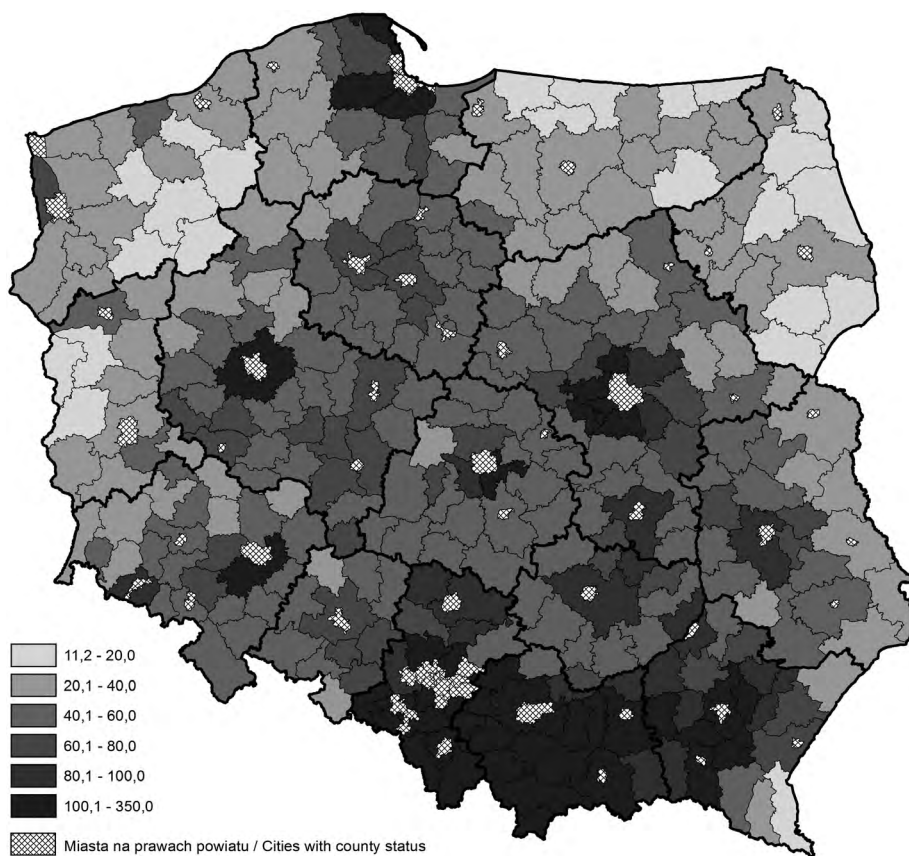
Województwo	Liczba ludności wiejskiej		
	2000 r.	2019 r.	zmiana (%)
Dolnośląskie	832 533	916 119	+10,0
Kujawsko-Pomorskie	788 146	851 929	+8,1
Lubelskie	1 195 264	1 128 913	-5,6
Lubuskie	358 450	355 053	-0,9
Łódzkie	924 994	923 812	-0,1
Małopolskie	1 606 148	1 766 729	+10,0
Mazowieckie	1 817 025	1 927 446	+6,1
Opolskie	507 708	459 478	-9,5
Podkarpackie	1 258 426	1 246 555	-0,9
Podlaskie	507 318	461 430	-9,0
Pomorskie	691 111	855 801	+23,8
Śląskie	992 528	1 056 968	+6,5
Świętokrzyskie	714 211	673 809	-5,7
Warmińsko-Mazurskie	577 674	580 641	+0,5
Wielkopolskie	1 418 046	1 609 340	+13,5
Zachodniopomorskie	520 424	535 487	+2,9
Polska	14 710 006	15 349 510	+4,3

Wyraźniej większe dysproporcje zauważa się w przy analizie zmian liczby ludności na obszarach wiejskich w odniesieniu do najniższego poziomu podziału terytorialnego, tzn. gmin. W latach 2000-2019 zmiany te zawierały się w przedziale od +194% w gminie Dobra koło Szczecina do -42% w przypadku części wiejskiej gminy Tyczyn w woj. podkarpackim. Wśród najważniejszych czynników, które miały bezpośredni wpływ na kształtowanie się sytuacji ludnościowej na obszarach wiejskich w przyjętym okresie badań, należy wymienić:

- bliskość większych ośrodków miejskich dająca podstawy do utrzymywania silnych relacji funkcjonalno-przestrzennych,
- podatność na procesy suburbanizacji,
- administracyjne włączanie terenów podmiejskich w granice miast (Opole, Rzeszów, Zielona Góra),
- otrzymywanie statusu miasta przez miejscowości wiejskie,
- wielkość przyrostu naturalnego silnie związanego z ukształtowanymi strukturami ludności oraz bilansem migracyjnym.

Zmiany liczby ludności przyczyniły się do wzrostu gęstości zaludnienia na obszarach wiejskich z 50,1 osób na km² w 2000 r. do 52,8 osób na km² w 2019 r. W mniejszym stopniu wpływ na gęstość zaludnienia miały: uzyskanie statusu miasta przez 60 miejscowości i zmiany granic administracyjnych miast (Szmytkie 2019). Rozpatrując rozkład przestrzenny wskaźnika gęstości zaludnienia na obszarach wiejskich w 2019 r. można zauważyć wyraźne różnicowanie regionalne jego wartości. Wskaźnik ten zdecydowanie najwyższe wartości

(od 100 do 350 osób na km²) przyjmuje w powiatach województwa małopolskiego, południowej części śląskiego i centralnej części podkarpackiego (ryc. 11). Wysoką gęstość zaludnienia posiadają też powiaty położone w strefie oddziaływania dużych miast (np. powiat wrocławski, poznański, gdański, łódzki wschodni, piaseczyński i pruszkowski). Bardzo niską gęstością zaludnienia (poniżej 20 osób na km²) charakteryzują się z kolei powiaty położone w środkowej części województwa lubuskiego, w południowo-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w północnej części woj. warmińsko-mazurskiego oraz w północnej i południowej części woj. podlaskiego, a także powiat bieszczadzki. O wyraźnej koncentracji ludności wiejskiej w Polsce świadczy chociażby udział powiatów, w których gęstość zaludnienia jest wyższa od średniej krajowej (42,7%) oraz wartość współczynnika zmienności (0,79).

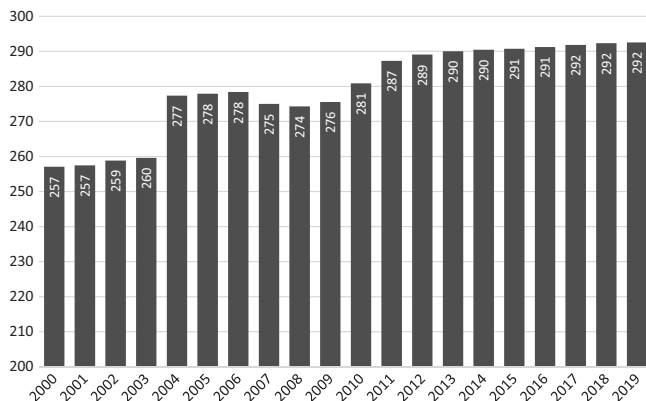
Ryc. 11. Gęstość zaludnienia (os./km²) obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu powiatowym w 2019 r.
Rural population density (persons/km²) in Poland by county in 2019

Wielkość miejscowości wiejskich w Polsce

Średnia wielkość miejscowości wiejskich w Polsce jest również silnie zróżnicowana regionalnie (tab. 4). W latach 2000-2019 średnia wielkość wsi w Polsce wzrosła o blisko 14% (z 257 do 292 osób) (ryc. 12). Można zatem stwierdzić, że wzrost ten był nawet wyższy niż

Tabela 4. Średnia wielkość miejscowości wiejskich w Polsce w latach 2000-2019 w ujęciu regionalnym

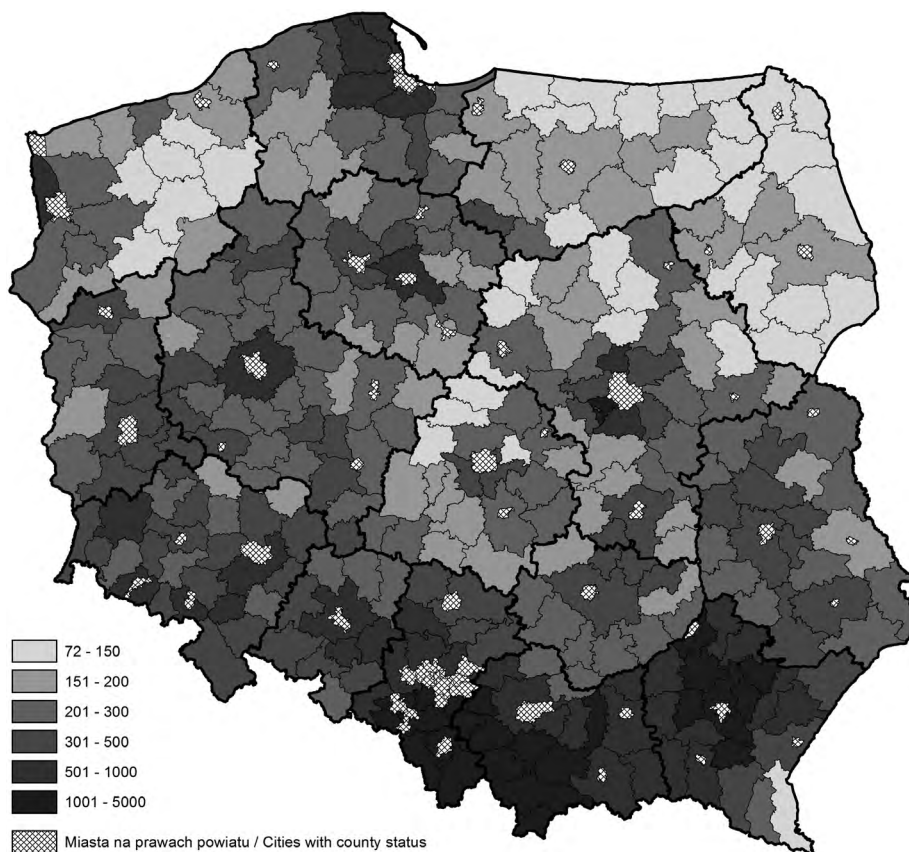
Województwo	Średnia wielkość wsi (os.)		
	2000 r.	2019 r.	zmiana
Dolnośląskie	284	362	+78
Kujawsko-Pomorskie	220	238	+18
Lubelskie	284	280	-4
Lubuskie	234	274	+40
Łódzkie	178	185	+7
Małopolskie	610	906	+296
Mazowieckie	199	226	+27
Opolskie	326	397	+71
Podkarpackie	583	750	+167
Podlaskie	129	123	-6
Pomorskie	231	297	+66
Śląskie	654	817	+163
Świętokrzyskie	251	272	+21
Warmińsko-Mazurskie	149	150	+1
Wielkopolskie	257	295	+38
Zachodniopomorskie	164	178	+14
Polska	259	292	+33

Ryc. 12. Średnia wielkość miejscowości wiejskich w Polsce w latach 2000-2019
Average size of rural settlements in Poland in 2000-2019

średni wzrost liczby ludności na obszarach wiejskich. Co więcej, wystąpił on mimo tego, że 60 miejscowości wiejskich (wyraźnie większych od średniej) otrzymało w analizowanym okresie status miasta. Może to sugerować, że za wzrost średniej wielkości wsi w Polsce odpowiedzialny był głównie wzrost liczby ludności w dużych wsiach, które znacząco za-
wyżają średnią.

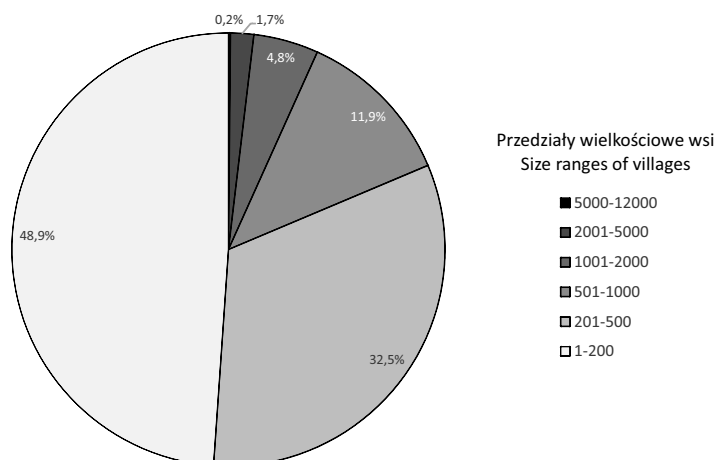
Z analizy rozkładu przestrzennego średniej wielkości miejscowości wiejskich (ryc. 13) wynika, że największą koncentracją najbardziej licznych ludnościowo wsi charakteryzują się przede wszystkim powiaty położone w południowych częściach województw małopolskiego i śląskiego oraz powiaty położone w centralnej części województwa podkarpackiego (powyżej 1000 mieszkańców). Ponadto wysoką średnią wielkością wsi cechują się powiaty położone w strefach oddziaływania dużych miast. Najmniejszą średnią liczbą mieszkańców odznaczają się z kolei wsie przyporządkowane do powiatów położonych na terenie Środkowego Pomorza, w północnej części Warmii i Mazur, w południowej i północnej części Podlasia, w północnej części Mazowsza oraz w północnej części województwa łódzkiego. W ich przypadku średnia wielkość wsi nie przekraczała 150 mieszkańców.

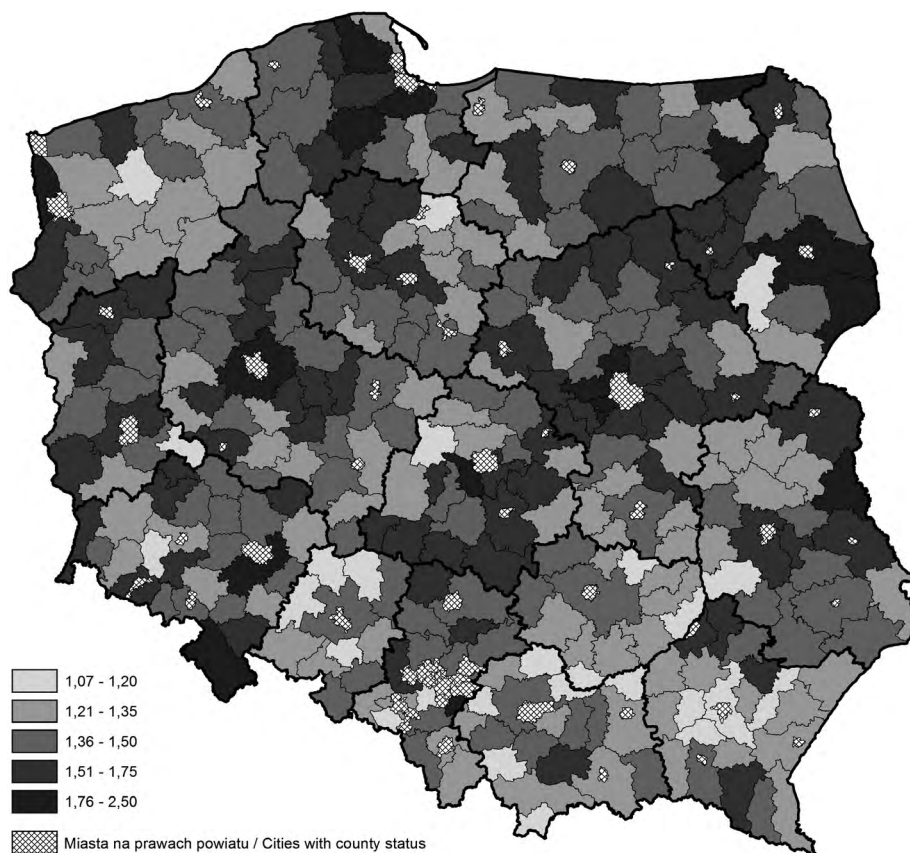
Ryc. 13. Średnia wielkość miejscowości wiejskich w Polsce w ujęciu powiatowym w 2019 r.
Average size of rural settlements in Poland by county in 2019

Z analizy struktury wielkościowej miejscowości statystycznych w 2011 r. wynika, że blisko co druga miejscowość tego typu (48,9%) liczyła mniej niż 200 mieszkańców. Blisko 1/3 z ogólnej liczby miejscowości wiejskich stanowiły te z przedziału od 200 do 500 mieszkańców. Wsie średnie, liczące od 500 do 1000 mieszkańców, stanowiły niespełna 12% wsi, natomiast wsie duże i bardzo duże, liczące powyżej 1000 mieszkańców, jedynie 6,7% ogółu (ryc. 14). Największe miejscowości wiejskie w Polsce w 2011 r. to: Kozy w woj. śląskim, Koziegłowy w woj. wielkopolskim i Pawłowice w woj. śląskim.

Za jedną z miar pozwalających określić charakter struktury wielkościowej miejscowości wiejskich można przyjąć stosunek średniej do mediany liczby mieszkańców. Im wartość tego wskaźnika wyższa (w przypadku miejscowości wiejskich w Polsce wynosi maksymalnie 2,5), tym wartość średnia w danym zbiorze w większym stopniu zawyżana jest przez pojedyncze duże wsie, a zatem i zróżnicowanie wielkościowe miejscowości co do liczby ludności jest też większe. Z kolei, gdy wskaźnik osiąga wartość poniżej 1,0, to wartość średnia jest zaniżana przez pojedyncze miejscowości, których wielkość jest znacząco niższa od wielkości pozostałych jednostek w zbiorze. Wysokie wartości (powyżej 1,75) parametr ten przyjmuje w głównie powiatach położonych w najbliższym sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich (m.in. Wrocławia, Poznania, Warszawy, Gdańska, Szczecina i Łodzi) oraz w powiatach położonych peryferyjnie, w których występuje znaczne zróżnicowanie wielkościowe wsi (powiat kłodzki, sokólski czy włodawski) (ryc. 15). Dobrym tego przykładem może być powiat kłodzki, który w swoich granicach posiada duże wsie położone w dolnych odcinkach dolin i liczne małe wsie (w głównej mierze zanikowe) leżące w części górzystej (por. Latocha et al. 2019). Niskie wartości wskaźnika występują z kolei w powiatach o słabo zróżnicowanych strukturach wielkościowych wsi, zarówno o wysokiej (np. środkowa część woj. podkarpackiego), jak i niskiej (np. Pomorze Środkowe) średniej wielkości miejscowości wiejskich.

Ryc. 14. Struktura wielkościowa miejscowości statystycznych w Polsce w 2011 r.
Size structure of statistical localities in Poland in 2011

Ryc. 15. Stosunek średniej do mediany liczby ludności w miejscowościach statystycznych w Polsce w 2011 r.
Ratio of mean to median population in statistical localities in Poland in 2011

Podsumowanie

Przeprowadzone postępowanie badawcze dotyczące zmian w wiejskiej sieci osadniczej w XXI w. pozwoliło na sformułowanie następujących wniosków:

- w przyjętym okresie badań liczba wsi w Polsce utrzymywała się na zbliżonym poziomie (ok. 42,8-43,1 tys.); odnotowane zmiany liczebności miejscowości wiejskich sięgające ponad 7% odnosiły się przede wszystkim do pozostałych miejscowości podstawowych oraz ich części integralnych, głównie przysiółków, co związane było z potrzebą dostosowania do kategorii jednostek osadniczych przewidzianych przez ustawodawcę;
- w mniejszym zakresie spadek liczby miejscowości wiejskich związany był z uzyskaniem statusu miasta przez 60 jednostek lub też był następstwem zmian granic administracyjnych miast (tzn. procesów secesji i inkorporacji); w konsekwencji liczba miejscowości wiejskich przypadająca na miasto uległa wyraźnemu zmniejszeniu (z 64,5 do 55,8 jednostek);

- w analizowanym okresie liczba sołectw zwiększyła się w niewielkim stopniu (z 40,0 do 40,6 tys.) i w przybliżeniu odpowiadała liczbie miejscowości statystycznych;
- gęstość wiejskiej sieci osadniczej w Polsce wykazuje wyraźne zróżnicowanie przestrzenne, które w głównej mierze związane jest z przeszłością osadniczą poszczególnych regionów;
- analiza danych GUS pozwoliła stwierdzić, że średnia wielkość wsi w latach 2000-2019 stale wzrastała i w roku kończącym badanie wynosiła ok. 300 mieszkańców; w dalszym ciągu utrwała (a w zasadzie pogłębia) się różnica w kształtowaniu się wartości tego parametru w ujęciu regionalnym, w przyszłości można spodziewać się dalszego wzrostu zaludnienia wsi w strefach podmiejskich oraz depopulacji (czy wręcz zanikania) małych wsi położonych we wschodniej części kraju (por. Wesółowska 2016);
- jakkolwiek w analizowanym okresie obszary wiejskie w Polsce notowały systematyczny wzrost liczby ludności, to jednak w ujęciu regionalnym zauważa się wyraźne dysproporcje w charakterze zmian ludnościowych;
- na wzrost liczby ludności na obszarach wiejskich decydujący wpływ miały miejscowości wiejskie położone w sąsiedztwie dużych i średnich ośrodków miejskich (w tych jednostkach wystąpił dodatni bilans migracyjny i dodatni przyrost naturalny).

Zmiany w wiejskiej sieci osadniczej obserwowane w XXI w. pozwalają na stwierdzenie występowania pewnych prawidłowości, które związane są z coraz większym zróżnicowaniem wewnętrznym w obrębie zbioru miejscowości wiejskich. Niewątpliwie zauważa się (zarówno na płaszczyźnie morfologii, stylu życia mieszkańców, tendencji ludnościowych czy pełnionych funkcji) wyraźne różnice w kształtowaniu się dwóch, odmiennych typów wsi. Z jednej strony wsi mocno zurbanizowanej (o dużych możliwościach rozwojowych) oraz z drugiej strony wsi tradycyjnej (opartej głównie na rolnictwie), mało podatnej na zmiany (zastojowej), czy wręcz wsi peryferyjnej (w której postępują niekorzystne zmiany społeczno-gospodarcze). Pomędzy tymi skrajnymi jednostkami funkcjonują tzw. jednostki przejściowe, o mniejszej bądź większej podatności na procesy urbanizacji. Nie wykluczone, że wobec tak różnie kształtujących się tendencji rozwojowych miejscowości wiejskich, w najbliższej przyszłości zaistnieje potrzeba wprowadzenia do statystyki publicznej lub planowania przestrzennego różnych kategorii obszarów wiejskich.

Ryciny i tabele, pod którymi nie zamieszczono źródła, są opracowaniami własnymi autorów artykułu.

Bibliografia

- Bański, J. (2006). *Geografia polskiej wsi*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Bański, J. (2008). Wiejskie obszary problemów demograficznych. W: *Wybrane zagadnienia systemów informacji przestrzennej i obszarów problemowych rolnictwa w Polsce* (s. 93-102). Studia i Raporty IUNG-PIB, 12. Puławy.
- Bański, J. (red.) (2016). *Atlas obszarów wiejskich w Polsce*. Warszawa: IGiPZ PAN.
- Biderman, E. (1994). Badania sieci osadniczej w Polsce w latach 1918-1993. W: S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918-1993. Tom II. Kierunki badań naukowych* (s. 201-218). Łódź: PTG.

- Chojnicki, Z. (1980). Podstawy prognozowania regionalnych systemów osadniczych. *Przegląd Geograficzny*, 52(4), 695-704.
- Chowaniec, M. (1989). *Zarys teorii i zasad kształtowania osiedli i terenów wiejskich*. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Dziewoński, K. (1990). *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa. Prace Geograficzne*, 154. Warszawa: IGI PAN.
- Gibas, P., Heffner, K. (2018). Koncentracja zabudowy na obszarach wiejskich. *Więś i Rolnictwo* 179(2), 189-207.
- Heffner, K. (2011). Regionalny wymiar dychotomii rozwoju obszarów wiejskich. W: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Dychotomiczny rozwój obszarów wiejskich? Czynniki progresji, czynniki peryferyzacji* (s. 9-34). Studia KPZK PAN, 138.
- Heffner, K. (2015). Przestrzeń jako uwarunkowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. *Więś i Rolnictwo*, 167(2), 83-103.
- Jażdżewska, I. (2008). *Przemiany miejskiej sieci osadniczej w Polsce w świetle metod matematycznych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kietczewska-Zaleska, M. (1965). O typach osiedli wiejskich w Polsce i planie ich przebudowy. *Przegląd Geograficzny*, 37(4), 457-480.
- Kietczewska-Zaleska, M. (1970). Rozmieszczenie wiejskich osiedli rozproszonych w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 42(2), 225-234.
- Korcelli, P. (2018). System osadniczy Polski – kierunki przemian. W: P. Churski (red.), *Teoretyczne i aplikacyjne wyzwania współczesnej geografii społeczno-ekonomicznej* (s. 263-271). Studia KPZK PAN, 183.
- Kuciński, K. (2017). *Lokalizacja ekonomicznie bezpieczna*. Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu.
- Kulesza, M., Koter, M. (1998). Kształtowanie się sieci miast na obszarze Polski Środkowej. W: A. Werwicki (red.), *Transformacja społeczno-ekonomiczna Polski* (s. 17-37). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Latocha, A., Szymanowski, M., Wieczorek, M. (2018). Wyludnianie powiatu kłodzkiego – przestrzenne zróżnicowanie i uwarunkowania. *Przegląd Geograficzny*, 90(2), 241-266.
- Liszewski, S., Maik, W. (2000). *Osadnictwo. Wielka encyklopedia geografii świata*. Tom XIX. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Maik, W. (1992). *Podstawy geografii miast*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Maik, W. (1994). Badania systemów osadniczych w Polsce w latach 1970-1993. W: S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918-1993. Tom II. Kierunki badań naukowych* (s. 219-230). Łódź: PTG.
- Mazur, M., Bański, J., Czapiewski, K., Śleszyński, P. (2015). Wiejskie obszary funkcjonalne – próba metodyczna wyznaczenia ich obszarów i granic. *Studia Obszarów Wiejskich*, 37, 7-36.
- Sokołowski, D. (1999). *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Stanny, M. (2014). Wieś, obszar wiejski, ludność wiejska – o problemach z ich definiowaniem. Wielowymiarowe spojrzenie. *Więś i Rolnictwo*, 162(1), 123-138.
- Staszewska, S. (2012). Przekształcenia urbanistyczne osiedli wiejskich strefy podmiejskiej dużego miasta. *Barometr Regionalny*, 30(4), 53-68.
- Szmytkie, R. (2019). Zmiany granic administracyjnych miast w Polsce w latach 1990-2017 i ich wpływ na wielkość zaludnienia. *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, 32(4), 19-34.
- Szulc, H. (1995). *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce. Prace Geograficzne*, 163. Warszawa: IGI PAN.

- Szymańska, D. (2009). *Geografia osadnictwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tkocz, J. (1998). *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*. Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Wesołowska, M. (2016). Depopulacja wsi – szansa czy zagrożenie dla przestrzeni wiejskiej? *Studia KPZK PAN*, 167, 250-273.
- Wójcik, M. (2012). *Geografia wsi w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Summary

The aim of this paper was to determine the changes in the rural settlement network in Poland in 2000-2019. The authors analyzed the status and dynamics of quantitative changes in the rural settlement network and their spatial differentiation and attempted to identify the main causes influencing these variations. The research procedure was based on the hypothesis that changes in the rural settlement network in Poland observed in the 21st century are not unidirectional, which leads to the emergence of different types of areas with diverse trends in their socio-economic development. The study showed a decrease in the density of the rural settlement network, an increase in the average size of villages and a significant regional variation in the values of individual parameters. There are also considerable disproportions in the trends of changes in the settlement network depending on location of rural areas in relation to large cities.

Keywords: rural settlement network, rural settlements, regional diversification, suburban areas, peripheral areas, Poland.